

**JEAN DUVOISINEN HERIOTZEAREN  
MENDEURRENA**

*Ziburu, 1991-I-31*



## **JEAN DUVOISINEN HERIOTZEAREN MENDEURRENA**

*Ziburu, 1991-I-31*

*Albert Pery  
Ziburuko auzapezaren ongietorria*

Barkatu. Ez dut euskaraz solas ainitz erranen. Ez bait dakit aski euskaraz mintzaten. Orduan, bakarrik erranen dut, Ziburun denak zuen herrian, zuen etxean zaretela (zaiztela) eta bihotzetik denei (deneri) ongi etorri.



## J. DUVOISIN KAPITAINAREN HERIOTZE-MENDEURRENEAN

*Ziburu, 1991-1-31*

*Jean Haritschelhar*

### **Euskaltzainburuaren sarrerako hitzak**

Ziburuko auzapez jauna,  
euskaltzainkideak,  
jaunak eta andereak.

Baitakit ulertzen duzula euskara. Beraz, nire erantzuna, euskaraz izanen da. Hiru aldiz behar dizkizut (dauzkitzut) eskerrak eman. Alde batetik egin diguzun ondi etorria honengatik. Bigarrena gela hau, hain apaina, guretzat utzi diguzulakotz eta hori hiru egunez; eta hirugarrena Ziburuk joan den urtean, iaz, dirua eman digulakotz. Eta hori azpimarratu nahi nuke. Zeren eta orotarar, uste bait dut, Euskal Herriko zazpi hiri edo herriek, bakarrik, dirua eskaini digutelakotz. Eta, beraz, zazpi horietan dago Ziburu. Eskerrak, beraz, hortarako ere. Hiru egun pasatuko ditugu hemen eta, bereziki, hemen eginen ditugu gure barne-jardunaldiak. Bihar, egun osoa eta larunbat goizean. Jardunaldi horiek bi urtetarik egiten dira eta hor ikusten gugu, alde batetik zer lan egin dugun eta gero behar ditugu ikusi datorren urtean eta bertzean zeri buruz ariko garen. Barne-jardunaldiak horretarako eginak dira, behar den bezala nahi bait dugu jokatu Euskaltzaindian.

Eta Ziburu hautatu baldin badugu da, hain zuzen ere, hemen duela ehun urte eta egunez egun, beraz, urtarrilaren hogeitamaikan (hoitamekan), zendu edo hil zela J. P. Duvoisin Kapitaina. Horretaz beste batzu mintzatuko dira. Baina nahi nuke, hemen, azpimarratu hala ere, zer izan den Duvoisinin eragina, bereziki, L. L. Bonaparte Printzearen kolaboratzaile edo laguntzaile bat izan delakotz eta berak egiten dituen lanengatik. Baina Ziburu Euskal Herrian zerbait da, eta bereziki, euskal letretan. Bakarrik aipatuko ditut zenbait idazle: lehenik, Etxeberri Ziburukoa eta honek bizpahiru mende egin zuen lana; eta hori sartzen zen ere "Sara-Donibane Lohizuneko eskola" horretan, Luis Villasantek eman digun eskola horretan; eta gero, nahi nuke aipatu ere, J. B. Camoussarry apezka,

hemen bertan “Portkale” karrika honetan sortua. Hogeitazazpi urtetan hila, erranen baita bizitza laburra ukan zuela, baina harengandik baditugu zenbait olerki, eta olerki horiek Euskal Erakustokian, Baionako Euskal Erakustokian, dira eskuskribuak. Eta badakigu, orain, nondik etorriak diren. Errana baita horiek Manu Sotak, ez horiek bakarrik, dokumentu asko erosi zizkiola Daranatzeri. Eta Daranatzek ukan zituela horiek Haristoiengandik. Eta Duvoisininak Haristoiri utziak. Beraz, hor dugu bide hori eta horrela lortu ditugu. Honela ba altxor publikorat etorri dira manuskrito edo eskuskribu horiek. Aipatzekoa da ere, berrikitan azaldu diren horiek, alegia, *A.S.J.U.* delako aldizkarian, Guadalupe Artolak egin bait zuen horretaz estudio bat bere tesinarentzat eta hor egon da piska bat lo, denbora batean. Deustuko Unibertsitatean aurkeztu zuen tesina hori eta gero *A.S.J.U.* aldizkariak argitaratu du. Eta hor ikusten ahal da gure erromantikoetarik dela Camoussarry hori, bereziki bizpahiru olerki batzutan, Duvoisin ere hor dugu eta, gero, Haristoi ere, hori ez da euskal letretan agertu, baina bereziki historilari gisa agertu zaigu. Baina beste batzu horretaz mintzatuko dira.

Berriz ere zuri, jaun auzapeza, nere eskerrik beroenak.

## DONIBANE ZIBURU, EUSKAL LITERATURAREN ITURRI

*Ziburu, 1991-I-31*

*Piarres Charritton*

Jaun-andereak:

Jose Luis Lizundia, Euskaltzaindiko idazkariorde lagunari erran diodalarik “Donibane Ziburu, Euskal literaturaren iturri” deituko nuela ene gaurko solasaldia, erran orduko dolutu zait, ez baita ordu laurden batez —ordu-laurden bat dut-eta eman izan zaitan epea— horrelako alorra nehondik ere, ez jorratzen ahal, ez eta ere musuikatzen.

Bakarrik erran nahi nuke bederen literatura iturri hori badela; ez baitu iduri deus horrelakorik badenetz ere askok badakiela, hemen gaindi. Eta ez naiz mintzo euskal kulturaz berek deus ez dakitela aitortzen dutenez, baina bai unibertsitatetako literatura departamenduetan euskal literaturaz diharduten batzuek Alta bada, berek diotenez (1) “zientifikotasunez” eta “rigurositatez”(?) mintzo zaizkizu, bai eta “intertestualitateaz”, baina Hegoaren eta Iparraren artean egundainotik Euskal Herrian ezagutu den “interakzioaz” —haiek bezala erraiteko— ez dute deus jakin behar.

Entzun bezate beraz guztiek, zuek jaun-andereok badakizuena, literatura iturri paregabea izan dela hemen eta gaur arte badirauela.

Hor dugu lekuko lehenik Ziburuko Joanes Etcheberri, doktor teologo handia, itsasuntzien planak egiteko bezain trebe zena, mariñelek hain maite zituzten kantu airetan kantika pertsuak milaka ontzeko: Haren “Oi Eguberri gaua!” miragarria kantatzen dugun aldi oroz gogoratzen zaizkigu haren beste *Noelak* (1631) eta Bordelen ere argitaratu zituen *Manuel Devotionezcoa* (1627) eta *Eliçara erabiltceco liburua* (1636).

Hor ditugu ere gogoan, 1619 an, Ziburu Bexiengan jaio eta 1701 ean Paueko jesuitetan hil zen Bernard de Gasteluçar, poeta jakintsua. Honek

---

(1) J. M. LASAGABASTER: “Euskal Literaturaren Azterketa” (1960-1990), *Jakin*, n.º 61.

zuen Pauen argitaratu 1686 an, *Eguia Catholicac* deitu olerki liburua, erakutsiz bere jesuita lagun Jacques Oihenart-i, honen aita Allande Oihenart handiak zenbait urte lehenago sortu nahi izan zuen eskola —batzuk uste zuten bezala, *O.ten gaztaroko* neurtitzekin ez zela ilortu (1657).

Maila apalagoan aipa ditzakegu, mende berean Pedro Dargaignarats, Ziburuko bikario eta predikaria (1641), D'Arambillaga Ziburuko apeza (1684) eta horien inguruan, horien irakurle ta hotsemaile zabiltzan Joanes Heguy, Estebe Hirigoity, Piarres Urtubie, Salvat Dissanetche eta nola ez aipa, orotarik handiena, Donibaneko bikario egon ondoan, Sarako erreter higatu zen Pedro Daguerre Axular (1556-1644), *Geroa*-ren idazle nagusia.

Aitor dugu, protestantismoaren, sorginkeriaren eta muga hauetako gerla ta nahasmendu guzien sendagailu bezala sustatu zituzketela ordu haietan beren apez argituenen literatura lan horiek, Baionako apezpiku izan genituen bi apezpiku euskaldun handiek: Bertrand Etxauz-eko Baigorriarrak (1599-1618) eta geroxago haren iloba Joanes Oltze-ko Iholdiarrak (1641-1686). Ez zen bizkitartean erlijio gaietara mugatzen Donibane Ziburu-ko literatura eskola.

Baziren ordukotz apezak —gaur bezala— politika alorretan sartzeko herabe ez zirenak: hala nola Nafarroako eta Frantziako errege Luis XIV.aren ohoretan eta “Espainolen laidotan” (sic) pertsu zorrotzak kantatu zituen Donibandar apez ezezaguna (2).

Bazuen bestalde Martin de Hoyarzabal Ziburuko kapitain batek itsasoko liburu bat, 1633 an argitaratua, Bordelen, frantsesez, baina zer frantsesez! “L’auteur qui n’est pas français, mais basque des frontières d’Espagne...”, dio inprimitzailak aintzin solasean, barkamendu eskatuz frantses irakurle— Liburu hori euskaraz eman zuen beraz Etcheberri Dorre Zibiburu-ko (sic) beste kapitain batek eta 1677an argitaratu *Ixasoco Nabigacioneco Liburua*-ren izenean, Baionan, Fauvet inprimerian—.

Eta Euskal literaturaren historiari so bat egitea aski da ikusteko Donibane Ziburuko uhaina ez dela, sortzen den XVII. mendean agortzen.

XVIII. mendean Donibanen sortua zen Pierre d’Urte, kaputxino izan ondoan apez protestant bilakatu zena, eta Angeleterraren Bibliaren itzulpena hasirik, beste euskara lan batzuekin utzi dizkiguna (3).

Azkainen sortua zen aldiz, bainan Donibanen erreter bizi izana, Michel Chourio, *Jesu Kristoren Imitazionea*-ren itzulpen aberats baten

(2) PATRI URKIZU: *Bertso zahar eta berri zenbaiten bilduma* (1798), Durango, 1986, 133. orr.

(3) PATXI URKIZU: “Pierre d’Urteren Hiztegia” (1715), *Mundaiz*, 1989, 1-150. orr.



egilea arrakasta handia izan zuena (1720). Donibandar apezak eta euskal itzultzaileak ditugu berriz, Joanes Haraneder, *Testament Berriaren* lehen itzultzaile katoliko bezala bihar aipatuko dena (4) eta jadaneko *Filotea*-ren (1749) eta *Gudu Izpituuala*-ren (1750) argitaratzaile ezaguna geneukana; Alexandre Mihura, *Andre Dena Mariaren Imitazionea* itzuli zuena (1778); Jean Robin (1738-1821), "*Birjinia*" deitu itzulpenaren eta menturaz beste esku-izkribu zenbaiten egile aria; Bernard Larreguy († 1793) *Testamen çaharreco eta berrico historiao*, eragin handiko liburua gure literaturan, Baionan argitaratu zuena (1775-1777).

Erran behar da bestalde idazle horietarik, batzuk bederen, bazekitela ere pertsu edo neurtitz eder edo polliten itzulikatzen: Ezagunak dira Larreguy apezak idatzi omen zituen *D'Estaing jaun kontearen laudorioak*, nola *Cantico Izpituual* zenbait, bai eta Robin-ek Donibane Zubiburu-ko Andren apainduren eta ere Eskara bastartaren jorrazteko antolatu zituen kantauk (5).

Izen bat edo beste sar genezake oraino hemen, hala nola Salvat Monho apezarena (1749-1821), nahiz sortzez Isturiztarra zen, denek Donibandar baitzeukaten; hemen hazia izan zelakotz (6) edo Jean Baptiste Ducos medikuarena (1743-1828), hau berriz behin Frantziako Iraultzaren alde pertsuak egin ondoan, eta Donibaneko auzapez ere hautatua izanagatik, kargua utzi behar izan baitzuen, eta bizia bera ere galtzer; geroxago ordea W. Humboldt prusiar jakintsu famatuarekin harremanetan izan zen, eta Lapurdiko euskara goxoaren berri eman omen zion jaun horri (7).

XIX. mendean, agertzen zaigun lehen euskal idazlearen izena, inguru hauetan, Ziburuko seme, Jean Baptiste Camoussarry-Mourguy (1815-1842) poetarena da, zalantzarik gabe. Pocalette karrikako 117 ean sortua zen, 1815.eko otsailaren 17an, eta ondoko apirilean, aita Martin ito zitzaion, bere bi arrantzale lagunekin, Zokoa-ko itsasondoan. Gure umezurtza 23 urtekin apeztu zen, eta Larresoron irakasle, behin, Donibane Garazin gero bikario, doi-doi bizpalau urte iragan ondoan, eri handi itzuli zen amaren ganat, Zibururat, eta hemen hil, 27 urtetan. Bere eskuz idatzitako olerki erromantiko asko utzi zituen hiltzean, gaur arte argitaratu ez direnak (8); baina Larresoron irakasle-ikasle ainitzek kopiatzen ohi zituztelakotz, Zalduby, Elissamburu eta beste olerkari frankorentzat eredu bilakatu ziren.

(4) PATXI ALTUNA: *Jesu Christoren Evangelio Saindua*, J. de Haraneder, Euskaltzaindia, 1990.

(5) PATXI URKIZU: *Bertso zahar...*, op. cit., 106 y 122. orr.

(6) PIERRE LAFITTE: "Poèmes Basques de Salvat Monho" (1749- 1821), *Ikas*, 1972.

(7) JULIO DE URQUIJO: "Versos al Dr. Ducos", *RIEB*, 1924, 372-375.

(8) GUADALUPE ARTOLA: "Jean Baptiste Camoussarry" (1815-1845), *ASJU* XXII-2, 1988, 391-444.

Larresororen aipamen horrek ordea, gogoratzen digu, beste Ziburutar bat aurkitu zuela Camoussarry-k hango seminarioan; buruzagi bezala lanegin zuena, 1834 tik 1850 rat, Etienne Haramboure apez, 1799 an, Ziburuko iturri zaharraren antzineko etxean sortua, gero Hazparneko misionesteian predikari handi fama biltzen zuelarik, euskara liburu bat bederen bazuen, gazte-gazterik, Baionan berak argitaratua, *Egun Ona* zeritzana (1829). Larresoron buru zelarik, badakigu, Gratien Adéma Zalduby-k erranik, ez zuela Harambourek beldurrik izan, besta egun batez, Jose Mari Iparragirre bera Baionara ihesliar etorria, seminarioko ikasleen aintzinean kantuz artzerat gonbidatzeko (9). Larresorotik landa berriz, Baionako bikario general egon zelarik, eta hil arte —1852-1869—, ez zuen ez Harambourek bere euskaltzaleatasuna ukatu, eta Abbadie, Dassance, Harriet, Goyhetché, orduko euskaltzaleekin zebilela, honela goraiatzén zuen bera Martin Hiribarren (1810-1866) Azkaindar poetak:

“Haramburu da izar beti ageria;  
Ez ditu gastaturen zeruko dohainak,  
Hautatuz kasik oro bildu dituenak:  
Maiestatearekin mihiko grazia,  
Eta jakitatea, guzien garaia.” (10)

XIX. mende beraren ondarrean bada, hemengo zubiaren beste buruan agertzen zaizkigu oraino beste zenbait euskaltzale, hala nola Donibaneko bi auzapez, bat Martin Guilbeau (1839-1912) Urruñar mediku “gorria”, bestea Albert Goyeneche (1848-1900) Donibandar mediku “xuria” eta biak zein euskaltzaleagoak. Eta azkenik aipatu behar dugu —orain arte gehiegi itzalean utzia izan delakotz ere— Pierre Harispe (1854-1929). Donibaneko seme hori apez gazte zelarik Donostiako Jose Manterola-rekin (1849-1884) harremanetan izan zen eta *Euskal Erria* aldizkarian euskal idazki asko argitaratu zuen, bai prosa bai olerki; *Karmela* adibidez. Baina geroago bizipidez aldatu zen, Euskal Herritik urrundu, eta Paris aldean idazle ezagun bilakatu; frantses idazle ordea, artetik euskal gaiak erabilirik ere (11).

XX. mende honetan sartuz geroz, eta iragan mende ondarrean, Ziburuko xantrea, Haramboure, hau ere, Baigorriko xantre Piarres Dibarrart-ekin zein gehiagoka pertsutan ari zenez geroztik, aitortu behar dugu Donibane Ziburuko euskal iturri oparoa agortu zaigula, iduriz. Baina ez da beti behar fidatu itxurari. Ez du oraino hain aspaldi, hortxe berean, Zokoako apezetxean, bizi genuela gure euskaltzainkide azkaindarra,

(9) CHARLES BERNADOU: *Azpeitia, Les Fêtes de 1893*, Bayonne, 1894, 72-73.

(10) MARTIN HIRIBARREN: *Eskaldunak*, 1853, 135, orr.

(11) PIERRE CHARRITTON: *Iparraldeko Bertsolari eta Olerkariak, XIX. mendean*, Labayru Ikastegia, 1990, 78-80.

Piarres Larzabal zena (1915-1987) eta salatuko dizuet haren obra nasaia-  
ren lehen bi tomoak agian argitaratuko ditugula bazko irian. Besterik ez,  
egungotz, Larzabalez. Baina ez ote dugu ere hemen gutartean, Jainkoari  
esker, beste Donibandar idazle handi bat, 1920 an, Errepublikaren karri-  
kan, edo hor hurbil, sortua, eta oraingotz bere *Biziaren Olerkia*-ri esker,  
euskal literaturaren historian kapitulu ederra irabazia duena, hots Ganix  
Diharce "Iratzeder" adixkidea? Eta nork daki ez ote den jadanik itsas  
bazter honetan jaioa, datorren mendean kapitulu berri bat idatziko duen  
Donibane Ziburuko seme edo alaba ezezaguna? Zergatik ez?

Ez dugu bada oraino aipatu, zertako garen gaur hemen, Ziburun  
hemen garen euskaltzaleok elkarretaratzen. Oroitarazi behar dizuet beraz,  
orai duela gaur xuxen ehun urte, 1891eko urtarrilaren 31an, hortxe,  
etxe-gibelean, La Fontaine deitu karrikako 2.ean, hil zela Jean Duvoi-  
sin, 81 urteko literatura gizon handia: *Homme de Lettres*, ez kapitain ez  
beste deusik, diote alabainan ezarri, soil soilik, Ezpeletako Elizalde Zaha-  
rrea deitzen den haren amaren etxearen ondoan datzan hobiaren hil  
harriaren gainean.

Iratzederrek aipatuko dizue, ene ondotik, J. Duvoisin-en lan nagusia,  
Bibliaren itzulpena, nik orai gogoratuko dizkizuet bakarrik haren beste  
lanak, eta erranen dizuet laburzki zer itxura zuen gizon langile handi  
horrek.

Lehenik uste dut Duvoisin gizona bera soberasko itzalean daukatela  
historiari batzuek: Ez zen gizona bakarrik izigarri langilea, bainan ingura-  
menarekin ttipidanik aski bihurria izana gatik, iduriz, Jean Duvoisin zinez  
gizon argia, apala, eta sineste handikoa zen.

Haren familia aipu delarik, maiz haren anaia César Duvoisin kalon-  
jea (1805-1869) goretzi ohi da, zuzen den bezala; nik hasteko ez baitut  
ezagutzen gure Euskal Herrian biografia ainitzik, J. Daguerre, Larreso-  
roko seminarioaren sortzaile ta lehen buruzagiaz († 1785) Duvoisin kalon-  
jeak, 1863 an Baionan, argitaratu zuena bezain aberatsik.

Baina oroit gaitezen ere J. Duvoisin-en ama, Jana Mari Gorostar-  
sou Ezpeleta Elizaldeko alaba zela eta honen izeba mutxurdinak Fran-  
tziako Iraultza denboran fedearen zaindari suhar —beharrez apezan aur-  
ka, agertu zirela. Gehiago oraino, andere horien aitak, hots Jean eta  
César Duvoisin— en aitona, Jean de Gorostarsou Ezpeletako Batezko  
jujeak lepoa mozturik izan zuen Baionan, 1794ko martxoaren 11an. Eta  
sute baten ondorioz auziaren paperak erre baziren ere Paueko artxibate-  
gietan, Gorostarsou familiak, Landesetan aintzinagotik zeukan etxondoko  
sala batean zaindu izan du artoski sententziaren kopia: Baizik-eta Jean  
Gorostarsou, Ezpeletako Bakezko jujea, 39 urtekoa, bahitu dizkioten  
paperek salatzen duten bezala —ihesi joan apezan euskarazko eta frantse-  
sezko gutun batzu badira, bai eta ere Iraultzaren aurkako euskal kantua—

gaiztagin izigarri bat dela. Munduteguy jauna buru duen auzitegiak hiltzera kondenatzen du, delako gaiztagina eta manatzen, berehala eho dezaten, "Askatasunaren plaza gainean" (sic), Frantziako Errepublika, bat eta zatiezinarenean, II. urtean, Haizetsu hilabeteko 24 ean (12). Ez da beraz harritzeko gure Duvoisin-ek ez baditu behinere ontzat hartu ahal izan bere garaiko Augustin Chaho edo Jean Baptiste Elissamburu bezalako errepublikazale batzuen ideia "demagogikoak".

Honetaraz geroz aipatu behar dugu ere, aitona beraren ilobaso bat, Jean de Gorostarsou hau ere (1829-1868) eta Duvoisin-en senide hurbila. Apeztu-eta Hiribarren-en bikario Bardozen egon ondoan, eta gero Donapaulen, handik Erromara joan zen, eta jarraian Parisera, baina Parisetik eri handi itzuli zen etxekoetara, Senpere Azpeltzera, eta gazterik hor hil. Anartean bada, bazituen euskal olerki eder zenbait ontuak, dohain aberatsaren lekuko dauzkagunak, hala nola izenorde batekin Lore jokoetara, 1859 an, Erromatik igorri zuen Orhiko xoria (13), eta ere, gure ustez, 1862 an aipamen bat izan zuen Desesperantza.

Horiek hola, argi dago, etxetik beretik, eta etxekoetarik, izan zukeela Jean Duvoisin-ek, euskal letren munduan goizik eta barna ibiltzeko lehia. Berak aitortzen zuen gazterik hasia zela grekotik, frantsesetik edo espainoletik euskarala itzulpenak egiten, Demosthene, Fénelon, Lamennais edo Cervantes-en obrak hautatuz.

Baina gero zahartzeari, bere *Liburu ederra* (1856), *Laborantzako liburua* (1858) *Biblea* (1865) eta *Baigorriko zazpi liliak* (1832) idatzi-ta, zergatik etorri ote zen Zibururat, Iturri-zaharreko karrika buruan azken urteen iragaiterat? Berak salatu digu, Arrese Beitia bizkaitar olerkari adiskideari idazten diolarik, 1882 ko uztailaren 6an, "emaztea galdurik, haurrak barriaturik, Baionako katedralearen itzalean daukan bizitegian ez duela gehiago bere burua jasaten ahal". Orduan menturaz —hau nik asmatzen dut— Donibane Ziburu aldean kapitain bezala iragan zituen adin gordineko urte ederrez oroitu da eta hemen pausalekua finkatzeko xedea hartu du.

Haste hartan ez zion osagarriak kausitu, eta 1883an, berriz idatzi zion honela Arrese-ri: "ohean etzana, hatsik ezin hartuz, bi hilabete sukarrarekin egon naiz". Bizkitartean hona non, 1887ko martxoan, erretor berri bat etortzen den Zibururat. Pierre Haristoy (1833-1901) Aihertar 54 urteko apez historialari eta euskaltzalea. Duvoisin-ek ez du oraino idatziz baizik ezagutzen, baina biek hain ongi elkar hartuko dute non, bere ordenuan, gure euskal idazleak, paper guziak —5000 orrialdez gora— utziko bait dizkio jaun erretorari; honek, jabea hil-eta, 1891ko

(12) MIGEL DE GOROSTARZU: *Thesaurus Nortonensis I*, 96. orr.

(13) P. CHARRITTON: *Iparraldeko...*, op. cit., 70-74.

urtarrilaren 31an, argitaratuko du lehenik Akizen erdaraz, kapitainaren biografia zehatz bat, haren paperen xehetasun guzietan; geroago, 1895 ean, Donostiako *Euskal Erria* aldizkarian agertuko den testu hura bera. Bestalde Haristoy-ek, J.B. Daranatz, bere bikariaren laguntzarekin argitaratuko ditu bere adiskide zenaren *Imitazionea* eta *Ebangelio Saindua*. Gaineratikoak eroriko dira Haristoy hil-eta, Victor Dubarat (1855-1939) historialariaren eskuetara, eta azkenik itzulian, J.B. Daranatz (1870-1945) kalonjearen bitartez, Baionako Erakustokirat eta herri-liburutegirat.

Duvoisin-en eskuskribuetako parte handia argitaratu egin da nolazpait XX. mende honetan: haren gutundegia, adibidez, Daranatzek argitaratu zuen zatika, *Revue Internationale des Etudes Basques* delako aldizkarian, 1928, 1929, 1930 ean. Patri Urkizu adiskideari esker, Elkar argitaldaria berriki eskaini digu *Telemake* (1988). Bizkitartean gure iduriko, bai euskal gramatikariek bai literatura kritikariek badute oraino zer bila eta zer iker, Duvoisin-en idazkietan. Eta oroz gainera Euskal Herriak nahi balu bere seme argi eta suhar honen mendeurrena ospatu hartze duen bezala, bi liburu balituzke berehala argitaratzeko, Baionako Erakustokian lo dauden J. Duvoisin-en *Kantutegia*, eta haren *Euskal Hiztegia*.

Badugu orain Iparraldean Euskal Kultura Erakundea, ohartuko ahal da argitarapen politikarik gabe ez dela ez hemen ez nehon kultura politika egiazkorik. Agian!



# EUSKARAZKO LEHEN BIBLIA EGIN ZUEN KAPITAINAREN LANAK ETA MINAK (1859-1864)

*Ziburu, 1991-I-31*

*Iratzeder*

Ehun urte atzo, Urtarrila-ren 30-an, Ziburu-n hil dela: Biblia lehen aldikotz osoki euskaralatu duena.

Euskaralatzeko hori, zer bihotz-gogoen aroan eta zer xedetarat egin izan ote da?

Orduko eskutitzek daukute hori erranen. Frantses-erdaraz eginak izan dire ondikotz! Beraz: Euskaltzain jaunen beharriak ez zarrapatzeko, euskaralat itzulirik ditut aipatuko.

## I. BI GIZON ETA AMETS BAT

1. Mila zortziehun eta berrogei-ta hamaseian, Jean Duvoisin guarda-kapitanari “gertatu zaio, Donibane-Lohitzunen-n, Bonaparte Printzearekin buruz buru egitea; eta hortaz, egon zen geroztik bur-xoratuxea”.

Printze hori, orduko Napoleon hirugarrenaren ahaide hurbila zen eta lehen Napoleon handiaren iloba; ba omen zaukan ere, arpegiz, haren eite handia.

Politikarat baino ekarriagoa zen, haatik, mintzaireren ikasterat eta zilazterat. “Bazakizkan mintzatzen eta idazten: frantsesa, inglesa, italianoa, kastellanoa eta euskara. Ainitz lan baditu, mintzaira horietan, argitaratuak”.

Bertze asko ere bazakizkan, ez mintzatzen baina bai irakurtzen.

Gehienik ikasi ta zilatu duena: euskara, berrogei ta hamar urtez gero-ta barnagotu duena.

Donibane-Lohitzune-rat lehen aldikotz heltzean, d’Abbadie jaunak argiturik, bere jauretzerat deitu zuen: Duvoisin kapitaina.

2. Printzearekin batean, egin ditzagun: Jean Duvoisin-en ezagutzak.

Ainhoa-n sortua zen, mila zortzi ehun eta hamarrean, maiatzaren 17-an.

Haren aita guarda-kapitaina izana zen hura ere, eta gero Ezpeletako auzapez.

Haren ama, Juana de Gorostarzu, ezpeletarra zen, Elizalde-ko alaba.

Ainhoa-n sortu-eta, bi urtez han egonik ere, ezpeletarra zeukan Duvoisin-ek bere burua.

Zerbait egin behar-eta, guarda egin zen eta hogeitasei urtez ofizio horretan egon; baina ez zauzkan hor bere amets eta gutiziak.

3. Louis-Lucien Bonaparte Printzea mintzatu duen lehen egunean, erran dituzkenak badakizkagu, zenbait hilabete berantagoko eskutitz batetik:

“Nere lan-arte guziak euskara barnagotik ikasteari baliatu ditut.

Biziko harat-hunaten gatik ere, ez naiz gelditu, hori gogoan atxikitze-tik: lan egin dut ixilik, bakarrik, nihungo laguntzaile ala sustatzailerik aurkitu gabe” (1857-ko Apirilaren 20-an) (1).

Mendiz mendietako bere harat-hunatez baliatu da, euskaldun garbien ahotik, euskal-hitzen ikasteko eta idatzirik ezartzeko.

Aurkitu dut non eraman zituen, xuxen, bere guarda-urteak.

Lehenik, Xuberoa-n: Ligi-n eta Atarratze-n; Garazi-n: Lasa-n. Joan zen gero Lapurdi-rat: Arrangoitze-rat, Amotze-rat, Oleta-rat. Itzuli zen, berriz, Garazi-rat: Bidarra-rat, Ahatsa-rat. Hortik joan zen Lapurdi-rat: Kanbo-rat, Uztaritze-rat. Egon zen ere Heleta-n, Baxenabarre-n; eta, azkenean, Donibane-Lohitzune-n, Lapurdi-n. Gauzak xehekiago aipatze-kotan, erran behar nuke: guarda izan den hogeitazazpi urtetan, hemere-tzi euskal-toki ezagutu dituela.

Bazekizkan ongi, beraz, Iparaldeko hiru euskalkiak; ez zen-eta baraz-zen, bere hiztegiaren aberatsetik. Hasiak zituen, bertzalde, euskarazko lan batzu; biga bazituen ere jadanik argitaratuak: *Liburu ederra* eta *Labo-rantzako Liburua*.

4. Ikusi zuen Bonaparte Printzeak bazeukala hor: behar zuen gizo-na. Eskatu zion, bortz urteren epean, Biblia guzia euskaralat itzultzea.

(1) “L'étude (de la langue) basque a rempli les loisirs que m'ont laissé mes occupations.

Je n'ai cessé de m'en occuper, malgré les agitations de la vie presque nomade que j'ai longtemps menée; j'ai travaillé en silence, seul, sans secours, sans appui, sans encouragement d'aucune espèce...” (20 Avril 1857).



Izigarriko lana, kasik ezin egina; beldurgabeko kapitainak bere baia eman zion.

Printzearen poza! Lapurtar garbiz egina izanzen zen, beraz, Biblia osoa; ez zuen-eta euskalkien deus nahastekarik onartzen.

Berrogoi-ta hemeretziko urtatseraino egon behar izan zuen Duvoisin-ek bere guarda-egitekoetan. Baina, Printzea mintzatzeko, Parise-n ibili-eta hasten da jadanik Biblia-ren lehen lerroak euskaralatzten. "Parise-tik hunainoko piaia ederki joan da; nere aferak aldiz gaizkiago..." (Chateaufort bere koinataren aurka badu auzi bat, bere emaztearen aitak utzi ontasunez).

Nere burua arintzerat ta baketzerat lehiatzen naiz, *Jenesa*-ko lehen kapituluak euskaralatu.

Lana laster aintzina litake, abokata baino anaiago balitz nere koinata. Agian, haren auzi-mauzi sukarrari nausituko dela nere pazientzia; eta, abokataren ganik, hartan berexiko dela koinataren anai-bihotza (58-ko Otsailaren 26-an) (2).

5. Parise-ko harat-hunata egin zuen, aldi bat oraino: zer egin behar duen xuxen, Printzea-ren ahotik jakiteko. Gero joanen da, orotarik urrun eta berex, Bardotze-ko etxe batean bizitzerat. Etxe horrek, gain batean izanik ere, Etxebeheitia zuen izena.

Handik ageri dira Lapurdi-ko mendiak eta urrunagokoak ere. Etxe inguruan: hirurogoi hektara pentze edo gartzain-ondo; aldean: Karrikarai-ko borda; eta, bi malda-gaintoen artetik ageri: eliza-dorrea.

Berrogoi-ta hemeretziko Apirilaren lehenean, igortzen dio Duvoisin-ek Bardotze-tik hitz bat Printzeari, *Jenesa* liburuaren erdiarekin.

"Huna Bibliaz hasi dutan lanaren lehen fruitua..."

Ez dut hitzez hitz euskaralatzeari bilatu, baina hola gertatu da nere itzulpena; nahiago izan baitut, behin baino gehiagotan, laket zitzaiketana baino ahalik-eta latinetik hurbilena ezarri..." (3).

(2) "Le voyage (de Paris ici) a été heureux; mais mes affaires le sont moins..."

Je cherche une distraction, en commençant la traduction de la Genèse dont j'ai couché les trois premiers chapitres sur le papier.

Le travail marcherait plus rondement si mon beau-frère était plus frère qu'avocat. J'espère que ma patience laissera sa science et que le bon-sens dédoublera le frère de l'avocat" (26 Février 1858).

(3) "Voici le premier fruit de mon travail sur la Bible..."

Sans avoir cherché à être littéral, je suis cependant resté tel, préférant sacrifier, en plus d'une occasion, mon goût particulier, à la prudence extrême qui a fait prévaloir la méthode des traductions au pied de la lettre..." (1 Avril 1859).

6. Mila liberako bat urtean, hitzemanan dio Bonaparte-k; eta nahi du, bere aldetik hitza atxiki.

“Baitezpada nahi dut, obra handi batez, igurikatzen duzun hori argirat eman.

Egunaz eta, hala beharrean, gauaz ere, arta handienarekin ariko naiz, balio handikoa eta funtsezkoa izan dadin nere lana” (4).

Ez dira horiek solas eder bezein arinak. Hitzeko gizona da kapitaina:

“Hitzemaiten dut, nere egin-ahal guziak eginen ditudala, lana bortz urtez osoki bururatua izan dadin” (58-ko otsailaren 26-an) (5).

Hitzekoa da, eta, hitzemanetan, ez dezake lazakeriarik ere jasan.

“Xifritua naiz, jaun agurgarria, dio uztailaren leheneko eskutitzean, makur batzu lerratu baitzaizkit nere eskuzkoan.

Min egiten daut horrek, ez baitezaket xuxen ez denik nihundik ere jasan; eta, inprimarazten ditudanetan, huts edo makur edozeinek mintzen nau eta ahalgetzen” (6).

Ez zen Printzea gutiago atxikia lan xuxen eta garbiari, ez haatik huts egin dutenen urriki minez, baina bai jainkoen hasarre hotz eta zorrotzaz.

Hori izan zuen hastetik Duvoisin-ek jasan behar eta gainditu beharra.

## II. BIDEKO NAHIGABEAK

### A) Printzea-ren aldetik

1. Deusek ezin gibelaraziko nahikundea zaukan Louis-Lucien Bonaparte-k. “Nihork ez daki, zioen berak, noraino doaken gizona, lan bati osoki emana denean” (7).

---

(4) “J'éprouve l'extrême besoin de justifier l'attente (de son Altesse) par une oeuvre capitale.

Aussi n'épargnerai-je ni les veilles, ni les soins pour donner à mon travail une valeur intrinsèque” (26 Février 1858, au Cdt Cavagnari).

(5) “Je m'engage à faire pour cela tout ce qu'humainement il est possible de faire...” (26 Février 1858).

(6) “Je suis mortifié, Monseigneur, des incorrections qui se sont glissées dans mon manuscrit.

J'en souffre d'autant plus que l'exactitude scrupuleuse est mon idole et que toute incorrection dans ce que je fais imprimer me vexe plus que de raison” (1 Juillet 1858, à L. . Bonaparte).

(7) “Nul ne sait jusqu'où l'homme peut aller, quand il s'adonne à un travail.”

Ez zuen berak sekulan, ez arnorik, ez edaririk, ez eta tabakorik hartzen. Ez da hortan makurrik; baina, haurkeriak zauzkan: lanaz bertze guziak eta pilota-jokoa ere.

Bere buruaren osoki jabe zen. Egin behar guzietan bazebilan, antzinetik karkulatuz; eta, egin artean, ez zuen barkurik ez beretzat ez bertzentzat.

Ez zezakeen, horrengatik, nahi bezalako lankiderik, ez aurki, ez eta, are gutiago, atxik. Ez zuen nihor Gipuzkoa guzian atxeman, Bibliaren gipuzkoeratzea onar zezakenik... Azkenean aurkitu zuen Bermeo-ko fraide bat, lanari lotu zena; baina, argitarat osoki eman gabe, hartaz hil zen aita Uriarte.

– Bildu zituen, egun batez Printzeak, tokiko euskara ongi zekiten Iruñe-ondoko erretor batzu.

Hain ziren galde-malde xehe-mehez itoak izan, izerdi-uretan jarri baitziren. Handik joatean, zin egin omen zuten: ez zirela, segur, berriz holako bilkurarat etorriko; eta Jainko Jauna benedikatu zuten, ez baitzuen Bonaparte hortarik enperadore bat egin.

2. Lau hilabete hasia zuela Duvoisin-ek bere itzulpen-lana; eta, jadanik, behar izan zuen Printzea-rekin gudukatu:

“Mingarri zait, Jaun agurgarria, ken-arazi baituzu, galde-solasen has-tetan, galdezko seinalea.

Ez baditu ere, zure jaungo guziz agurgarriak berriz ezar-arazten, Bibliaren lehen orrialdetan galdezko seinale hoik, otoizten zaitut ez ditzazu gehiago ken-araz” (8).

Denak kenduak izan ziren. Horrengatik ere, bai eta holako bertze erabaki batzuegatik ere, aintzinat ereman zuen bere lana, jarriz Printzeak manatu guzieri:

“1<sup>ik</sup>: Latinezko Biblia hitzez hitz itzul.

2<sup>ik</sup>: Lapurdiko euskara erabil eta hura bakarrik.

3<sup>ik</sup>: Lana, euskaralatu arau, igor, liburuxketan argitarazia izan dadin.”

Deusek ez du, ez geldi-arazi, ez etsi-arazi; min eta neke guziak baino azkarragoa zen, haren bihotzean, esker ona. Hau idatziko dio, egun batez:

---

(8) “Je regrette, Monseigneur, que vous ayez fait supprimer le point d’interrogation au commencement des phrases interrogatives...”

Lors même que V. A. ne ferait pas rétablir le point d’interrogation de ces premières pages de la Bible, je vous supplie de ne plus le faire supprimer...” (17 Avril 1859).

“Putzutik atera nauzu (erran nahi zuen: guarda-bizitzetik), izkirio-gela batean ezartzeko, ar nadien hor nere lan maiteetan” (9) (64-eko urtarilaren 10-ean).

3. Horiek hola, behar zuen, haatik, Printzearen manu itsuetarik bere burua, bere lana zaindu.

“*Etsodo*-ko orrialdetarik herena itzulia dut euskaralat...

Nere biziko urte hoberenak, Bibliaren euskaralatze hortan daramazkit; ez dezaket, beraz, jasan: gaizki egina izan dadin.

Nere lana, arta handienarekin egina izanik ere, ez dezaket igurika euskal-apezek onets eta goretz dezaten... Badakit lehen euskaralatzeari bigarren bat nausi izanen zaiola” (Baiona-tik 59-ko apirilaren 27-an) (10).

“Hau bakarrik nautzuke galdutuko: orroit zaiten munta handiko gauza dela Biblia eta indar handia izanen duela euskararen geroarentzat” (11) (Baiona-tik, 59-ko maiatzaren 2-an).

## B) Etxekoen aldetik jasanak

1. Printzeak emaiten diozkan buru-hausteez bertzalde, badu etxe-koenganik kezka frango.

Lehenik, bere andrearen anaiak sortu dion auzia.

“Ez daukitzut aldi huntan hamabi orrialde baizik igortzen ahal, dio Printzeari. Auziaren irabazteko behar ditudanak biltzen eta idazten ari naiz” (12) (Baiona-tik, 59-ko maiatzaren 5-ean).

Harat-hunat frango egin-arazten dio, nahi-t-ez, auzi horrek.

---

(9) “Vous m’avez tiré de la fosse, pour me placer dans un cabinet où je me livre à des travaux bien-aimés” (10 Janvier 1864).

(10) “J’ai traduit le tiers de l’Exode...

Ce sont les meilleurs années de ma vie que le consacre (à la Bible); et je ne me consolerais pas d’un échec.

... Malgré tout le soin que je mets à mon ouvrage, je n’ai pas la prétention de la voir grandement louée par le clergé basque... Je sais qu’une première édition sera surpassée par une seconde” (27 Avril 1859).

(11) “La seule chose, Monseigneur, que je me permettrai de vous recommander c’est de considérer l’importance de la Bible et l’influence qu’elle aura dans la suite sous le rapport linguistique” (Bayonne, 2 Mai 1859).

(12) “Je ne puis vous envoyer plus de douze feuillets du manuscrit de la Bible. Je prépare les pièces du procès” (Bayonne, 5 Mai 1859).

“Donibane Lohitzune-tik, ekainaren 26-an: Baiona-rat joatekoa naiz 29-an eta Uztailaren 4-an Bardotze-rat, nere emaztearen aitaren ondo-riok utzi buru-hausteak trenkatzeko” (13).

Dagoen egoitzak ez du, beraz, oraino berea. Bi urteren buruan, hirurogoi-ta batean da bakarrik, Herriko-etxean, jabearen izena aldatua izanen: Chateaneuf-en orde, Duvoisin.

2. Auziaz bertzalde, bere etxekoen osagarriaz kezkatua dago: bi alabaño baditu eta muttiko bat; bere gain du, bertzalde, amaginarreba zaharra.

“Baiona-tik 59-ko maiatzaren 30-a:

Badut, jaun guziz agurgarria, *Jenesa*-ko hirugarren orrialde xuxenduak, berriz igortzeko ohorea” (14).

Aipatzen ditu ere, alegia deus, eskutitz horretan bere kezkek, edo hobeki erraiteko: bere emazteak eta haren amak emaiten diozkatzen kezkek.

Baiona-ko familia haundienetakoa zen Rosalie Chateaneuf haren andrea. Ez zaioke biziki gustatutzen bazter-toki horretan bizitzea; eta, Kapitainak kar handirekin egiten ari den Bibliarentzat, ez duke hark su handirik.

Ekainaren 4-an, xehekiago dio Duvoisin-ek: “Nere amaginarrebaren ez-ongien gatik joan gogo dut etzi Donibane-Lohitzune-rat; eta han egonen naiz, aste bat edo bi. Handik itzuliko naiz berriz, aste bat ere edo bi; gero Donibane-Lohitzune-n izanen naiz hazilaraino.

Jitez, etxe-zilo naiz; baina orain, nahi-t-ez, harat-hunaka ibilki” (14 bis).

Erran bezala, hazilan Bardotzen da berriz; baina, Urtarrilaren 6-an, hau dio: “Baiona-n naiz, hiltzen ari zaitan haur baten ondoan. Sendatuko da, agian” (15).

Horien guziengatik ere, 13-an igortzen ahal ditu, xuxendurik, *Nombre*-en orrialdeak.

---

(13) “J’irai à Bayonne le 29, et le 4 suivant à Bardos, pour terminer l’affaire de la succession de mon beau-père” (St. Jean-de-Luz, 26 Juin 1859).

(14) “J’ai l’honneur de renvoyer, à V. A., la troisième feuille (d’épreuves) de la Genèse” (Bayonne, 30 Mai 1859).

(14 bis) “A cause des infirmités de ma belle-mère, je pense aller dans deux jours à St. Jean-de-Luz où je resterai une ou deux semaines. De là je reviendrai à Bardos pour un temps à peu près égal, puis (je serai) à St. Jean-de-Luz jusque vers Novembre.

Je suis casanier, mais maintenant vagabond par la force des choses” (4 Juin 1859).

(15) “Je suis à Bayonne, auprès d’un enfant mourant. Peut-être guérira-t’il” (6 Janvier 1860).

3. Molsako ziloa ere, ari zaio handitzen. Ezaun du, haren esker onen beroaren beroari, Bonaparte-k zerbeit diru igortzen dionean, Pariseko Ministerioak emaiten diozkan seihun liberen joritzeko.

Bet-betan, 60-eko ekainaren 16-an, lazura batek tinkatzen dio bihotza:

“Nere lanarentzat dutan diru-laguntza kendua ote dautate? Joan den hilabeteko 22-an, hitz bat igorri dut Ministerio-rat; eta ihardespelik ez. Bizkitartean ez dut han, dakitanaz, etsairik... Ez dut guardagoa, lanaren beldurrez, utzia” (16).

Ez zaio diru-laguntza kendua; funts-gabekoa zen haren beldurra. Behar du, haatik, garbiki jakin-arazi, nun duen xuxen bere bizi-tokia: Bardotze-n.

### III. OSAGARRIAK EZ LAGUNTZEN

1. Badu, oraino bertze trabarik eta bertze kezkarik: bere osagarriak ez laguntzen... Nekez du jasaiten ahal, gelditu-gabeko buru-lan hori. “Ohi-ez-bezalako bero handien gatik ere, *Lebeitikoa* bururatua dut” dio Bardotze-tik, 59-ko uztailaren 27-an (17).

Baina, zenbait egunen buruan, berriak beltzagotzen dira.

“*Lebitikoa*-ren itzulpena igorri nautzun bezein sarri, eritu naiz; eta, geroztik, ez dut euskaralatu: *Nombre*-en lerro zonbeit baizik. Horitzen ninduen gibelesko min gaixto batek irauten zautan eta burua pisu baino pisuago naukan.

Egin ahal izan dudan lan bakarra: zoin gehiagokarako pertsuen ikerzea (alfer egoitearen eta indar egitearen artekoa...)” (18).

– Maiz aipatzen ditu, bere eskutitzetan, bere minak eta ez-ongiak. 60-eko uztailaren 9-an, Antoine d’Abbadie jaunari, dio:

“Eman dauzkidatzun osagarri oneko konseiluak ez ditut, jauna, ahanziak; baina bertze gisa bateko senda-moldeak hartu ditut.

(16) “Ma pension littéraire a-t-elle été supprimée? J’ai écrit au Ministère, le 22 du mois dernier; pas de réponse. Pourtant je n’ai pas —que je sache—, d’ennemi... Je n’ai pas quitté mon état par peur du travail” (16 Juin 1860).

(17) “Malgré les chaleurs peu habituelles ici, j’ai terminé le Lévitique” (Bardos, 27 Juillet 1859).

(18) “A peine vous avais-je adressé la traduction du Lévitique que je tombai malade; et, depuis lors, je n’ai traduit que la moitié d’un verset des Nombres. Il m’était resté une jaunisse persistante, et ma tête me pesait sur les épaules.

Tout le travail que j’ai pu faire c’est l’examen du concours de poésie qui me sert de transition entre l’inoccupation absolue et mon travail habituel...”

Ibil-aldientzat asti gehiegi beharko nuen; aitzur eta aizkorek, brauki erabiliz geroz, izert-arazten naute eta ezberdineko gorputz-indarren artekoa baketzen dautate” (19).

Aitzur eta aizkoren gatik ere, gero ta gaizkiago zoakon osagarria.

“Nere itzultzetan ainitz aintzinatua izaiteko atsegina nahi nautzun eman; hortarako, lan ta lan egin nuen. *Erregeen* azken liburua aspaldi itzulia dut; baina ez dut haren ber-ikustea bururatu ahal izan.

Izigarriko min batek martiriozko oinazeak eman dauzkit, ezkerreko eskuan. Sendatzen ari naiz orain, eta lanean berriz hasiko; baina besoa bildua ta oihalez inguratua” (60-ko abuztuaren 13-an) (20).

## 2. Arazoaren 9-an, Printzeari:

“Ez eman, jauna, goresmenik, laster doalakotz nere lana; nahi nuke-eta gero-ta aintzinagotu, berriz gelditu beharraren beldurrez.

Ezkerreko eskuak ezin dezake oraino, laguntzarik eman; eta eskuinekoa gaizkitzen ari zait, naski.

Jainkoak eta eritasunak ahala uzten badautate, aintzinat egingen dut lan; bertzenaz, zer egin? ezin-bertzeari jarri” (61-eko otsailaren 9-an) (21).

“Hilabete bat baino gehiago badu, arrunt nahasia naizela: lanari lotu orduko, loeria tzar batek ezindua nauka.

Zer-nahi ikusi dut, beraz, Bibliaren zati huni bigarren behako bat emaitako” (22).

(19) “... Pour les conseils hygiéniques que vous avez bien voulu me donner, Monsieur, je ne les ai point oubliés; seulement je me suis permis de changer la nature des exercices. La promenade m'aurait pris trop de temps; la pioche et la hache maniées avec vigueur me mettent bientôt en transpiration et maintiennent parfaitement l'équilibre entre les forces contraires” (9 Juillet 1860).

(20) “Je comptais vous surprendre par une forte avance de ma traduction; j'avais travaillé en conséquence; le dernier livre des Rois est traduit depuis longtemps, sans que j'aie pu en terminer la révision. Un mal affreux a martyrisé ma main gauche. Tout un mois perdu. Maintenant je guéris et je vais reprendre mon travail, le bras en écharpe (13 Août 1860).

(21) “Ne me félicitez pas, Monseigneur, de la rapidité de mon travail; j'ai hâte d'avancer dans la crainte d'un nouveau temps d'arrêt.

Ma main gauche serait encore incapable de servir et ma droite est menacée.

Si Dieu et le rhumatisme me pardonnent, je marcherai; sinon patience et résignation” (9 Novembre 1860).

(22) “Depuis plus d'un mois je suis tout dérangé; il me suffit de me mettre au travail pour être accablé par une somnolence malade.

Aussi est-ce avec la plus grande peine que j'ai terminé la révision de cette partie de la Bible” (9 Février 1861).

Abuztuaren 20-an (Cavagnari Komandanta-ri):

“Ezkerreko eskua nekez dut baliatzen; eta bertzea erre zait. Bihotz-  
indar behar izan dut, Bibliako lana bazterrerat ez uzteko” (23).

Urriaren 9-an (Printzeari):

“Ez izan nere osagarriaz kezkarik; min batzuen gatik ere, ez doa  
hain gaizki; eta ez naiz errexki etsitzen duten hoitarik. Bururat helduko  
gare; ez dut hortaz dudatzen. Ari gare mendi-gainari hurbiltzen; jaustea  
errex izanen da” (24).

3. Mila zortzi ehun eta hirurogoi-ta hiruan, Maiatzaren 15-ean,  
laugarren urterat heldua, ez daki, lanez lan eta minez min, ondoko  
urtean euskal-Bibliaren bururatzera helduko den.

“Nere lanean lasterrago ibili nahi izan dutanean, gibelatu naiz.”

– Hirurogoi-ta laueko urtarilaren 10-ean, hamar egun Printzeak eman  
bortz urteen epea bururatu dela.

“Huna Bibliaren azken liburuetarat helduak gara. Geldituko diren  
bakarrak: *Apostoluen Egintzak* eta *Gutunak*. Hitzeman nuen lana ez dut  
bortz urtez bururatu, agintzen ahal nautzula uste izan nuen bezala.

Ez zait borondate ona eskastu; funtsezko lanik ez dezaket luzaz  
jasan, ez-eta, gelditu gabe, hartan iraun.

Barka zadazu, otoi; eta diru-laguntza igortzetik geldi zait.

Ez dezaket gehiago laguntza hori onar, behar handitako iragan egu-  
netan bezala” (25).

– Nahi izan zuen, halere, Printzeak usaiako dirua igorri. Onartzeare-  
kin, kapitainak urtarilaren 29-an hau dio:

“Neurrigabeko zure bihotz onak ahalgez betetzen nau...”

(23) “Maltraité par le rhumatisme à la main gauche, je me suis brûlé à l’autre. J’ai dû redoubler d’énergie pour ne pas laisser en souffrance le travail de la Bible basque...” (20 Août 1861, au Cdt Cavagnari).

(24) “... Je prie V. A. de ne pas s’inquiéter sur ma santé qui est bonne en somme, malgré les contrariétés; et je ne me rebute pas facilement. J’ai la confiance que nous arriverons au but... Nous sommes prêts d’atteindre le sommet, il ne restera plus qu’à descendre” (9 Octobre 1861, au Prince).

(25) “Nous voici enfin aux derniers livres de la Bible. Il ne restera plus bientôt que les Actes des Apôtres et les Epîtres. Je n’ai pas rempli ma tâche dans cinq ans, ainsi que j’avais crû pouvoir en contracter l’engagement envers V. A.

Ce n’est pas la bonne volonté qui m’a fait défaut; je ne me doutais pas que je ne pourrais continuer à supporter le travail sérieux d’une manière aussi soutenue.

Ayez la bonté de me le pardonner, en cessant de me faire une pension que je me ferais scrupule de recevoir, et que j’ai dû accepter dans un temps où j’étais entouré d’embarras” (20 Janvier 1864).



Bortz urte hauetan, hau izan dut kezka bakarra: lan hori bururaino egitea, hainbertze baitzaitzu hura gusta eta hain ongi handia ekarriko baitio nere sortzezko mintzairari” (26).

Mila zortziehun eta hirurogoi-ta bortzean, martxoa-ren 27-an, argitarat atera zen Londres-en euskarazko lehen Biblia: mila hiruehun eta hirurogoi-ta hamalau orrialde handitako liburua.

Bonaparte-ren manuz, hau izan zuen titulua: *Bible edo Testament zahar eta berria*. Lapurtar euskara garbia du, baina gogorra; Lafitte-k zioena: iretsia zuken kapitainak bere ezpata.

\* \* \*

“Laboremus. Dugun lan egin.”

Hori izan du Duvoisin-Gorostarzu kapitainak bere hitza, bere lema, bai Bardotze-n bai-eta Ziburu-ko azken urtetaraino.

Laboremus. Hitz hori bere diogula elgarri: dugun lan egin.

---

(26) “Votre extrême bonté me couvre de confusion...”

Toute ma préoccupation, depuis cinq ans, est de faire réussir un travail qui vous coûte tant et dont ma langue maternelle doit seule profiter” (29 Janvier 1864).

BUREAU  
DU PERSONNEL

Duvoisin, Jean, 1899

Date de la naissance (suivant le calendrier grégorien), le 17 Mars 1899  
 (1) Mention nécessaire pour les employés nés depuis le 1<sup>er</sup> Janvier 1900. (1) a satisfait au recrutement, suivant certificat du préfet de l'arrondissement de Bayonne, en date du 18 Mars 1900.  
 Lieu de la naissance, Bayonne, arrondissement de Bayonne, département des Basses-Pyrénées.  
 (2) Naturalisé, suivant lettres patentes du 17 Mars 1900, en vertu desquelles il a déclaré de vouloir rester Français.  
 Taille de un mètre 160 millimètres.  
 Occupation avant l'emploi, Esprit.  
 Langues étrangères qu'il parle, Français.  
 Marié, veuf ou garçon, Marié.  
 Nom et prénoms de sa femme, Jeanne.  
 Lieu de naissance de sa femme, Bayonne.  
 Nombre des enfants à sa charge, 1.  
 Patrimoine, ressources personnelles, pensions, etc.

DÉTAIL des Services depuis l'entrée en fonctions.

DIRECTION.	RÉSIDENCES.	GRADÉS.	Appointement.	NOMINATIONS.		OBSERVATIONS.
				DATE.	Époque d'entrée en possession, suivant le calendrier grégorien.	
Bayonne	Bay	Égaré	500	17 Mars 1901		
id.	Bellevue	id.	550	17 Juillet 1901		
id.	Lava	id.	600	17 Janvier 1902		
id.	Bellevue	Esc. Lieutenant	650	17 Mars 1902		
id.	Ville de Bayonne	id.	650	17 Janvier 1903		
id.	Bayonne	id.	650	17 Mars 1903		
id.	Bay	id.	700	17 Juin 1903		
id.	Bellevue	Brigadier	750	17 Mars 1904		
id.	Lava	id.	700	17 Juin 1904		
id.	Lava	id.	750	17 Juin 1904		
id.	Bellevue	id.	700	17 Mars 1904		Égaré dans son service
id.	Lava	id.	750	17 Janvier 1905		
id.	Bellevue	id.	800	17 Mars 1905		
id.	Lava	id.	750	17 Juin 1905		postérieurement nommé lieutenant de Bayonne
id.	Bay	id.	800	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	850	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	900	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	950	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1000	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1050	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1100	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1150	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1200	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1250	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1300	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1350	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1400	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1450	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1500	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1550	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1600	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1650	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1700	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1750	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1800	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1850	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1900	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	1950	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2000	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2050	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2100	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2150	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2200	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2250	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2300	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2350	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2400	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2450	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2500	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2550	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2600	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2650	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2700	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2750	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2800	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2850	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2900	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	2950	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3000	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3050	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3100	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3150	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3200	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3250	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3300	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3350	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3400	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3450	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3500	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3550	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3600	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3650	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3700	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3750	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3800	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3850	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3900	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	3950	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4000	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4050	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4100	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4150	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4200	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4250	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4300	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4350	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4400	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4450	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4500	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4550	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4600	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4650	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4700	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4750	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4800	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4850	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4900	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	4950	17 Juin 1905		
id.	Bellevue	id.	5000	17 Juin 1905		

*Adressé à la  
Mairie de Bayonne  
le 17 Juin 1905*

S.M. B. 1275 (1848, 80)

N<sup>o</sup> 3

Quotisien

Jean

âgé de 80 ans revêlus

L'AN mil huit cent quatre-vingt-onze, et le vingt un du mois de Juillet  
à deux heures du matin Par-devant nous Joseph Bachelier Officier de  
l'État Civil de la commune de Ciboure, canton de Saint-Jean-de-Luz, département des  
Basses-Pyrénées, sont comparus Pierre Daquerre, Capitaine au long cours âgé de  
soixante quinze ans et Jean Pierre Lantour, propriétaire, âgé de Sixante cinq ans,  
époux et Veuve du défunt ci après dénommé, domiciliés à Ciboure  
lesquels nous ont déclaré qu' hier à deux heures de relevée, Quotisien Jean, Capitaine  
des dragons en retraite, Officier de la Légion d' honneur âgé de quatre vingt ans  
reçus, né à Ciboure domicilié à Ciboure, Veuve de Jean Rosalie Chateaudun  
et fils de feu Jean Baptiste et femme Corotterre

est décédé dans la maison Par d'amboune rue de la fontaine, 2.  
ainsi que nous nous en sommes assuré. Lecture faite du présent acte, nous l'avons signé  
avec les Comparants

P Daquerre J Lantour J Bachelier  
Notaire

## OHARRAK II

## JEAN DUVOISIN KAPITAINAREN EUSKARAZKO IDAZLANAK

- 1856-an: *Liburu ederra* (Cardaveraz-enetik).
- 1858-an: *Laborantzako liburua* (Aita-seme batzuen arteko hizketa).
- 1864-an: *Bible edo Testament zahar eta berria*.
- Bertze lan batzu utzi ditu, argitaratu edo bururatu gabeak:
  - \* *Imitazionea*, Haristoy-ek bururatu eta argitaratu zuena.
  - \* *Euskal Hiztegia*, bere lanetan hainbertze baliatu zaiona.
  - \* *Telemako*-ren lehen hamabi liburuak.
  - \* *Don Kixote*-ren gertakariak.
  - \* *Demosten-en “Oi Atheniendarrak”*.
  - \* *Fenelon-en alegiak*.
  - \* *Euskal-Herriko kondairaz eta mintzairaz*, 5 milako bat orrialde.